

Prof. Dr. Fatma Ürekli – 1894 İstanbul Depremi

Röportajı Yapan: Begüm Şen

1- Sayın Fatma hocam, Osmanlı dönemi İstanbul’unda yaşanan büyük depremleri tarihsel açıdan nasıl değerlendiriyorsunuz?

İstanbul’u etkileyen doğal afetlerin şüphesiz ki en tahripkârı depremlerdir, zira yıkıcı etkisi neticesinde yangınlara da yol açmaktadır. Şehrin imar ve yapılaşmasında insan eliyle yapılan hatalar nedeniyle büyük depremlerin bir felâkete dönüştüğü, çok sayıda can ve mal kaybı yaşandığı tarihî hafızadan anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, İstanbul’un tarih boyunca geçirdiği büyük deprem afetlerinde elde edilen bilgi birikimi ve tecrübe, şehrin gelişmesi ve geleceğine yönelik planlamalarda önemli görülmeli ve dikkate alınmalıdır.

İzmit Körfezi’nden Marmara Denizi’ne bağlanan Kuzey Anadolu Fay Hattı’nın yakınında yer alan İstanbul’un, tarih boyunca Marmara Denizi ve havzasında meydana gelen büyük depremlerden çok zarar gördüğü açıktır.

Osmanlı döneminde İstanbul’un geçirdiği en büyük depremlerden biri 10 Eylül 1509’da akşam saatlerinde meydana geldi. Şehir üzerinde bıraktığı tahribat sebebiyle Osmanlı tarihçileri afeti, *küçük kıyamet* olarak kaydettiler. Marmara bölgesini geniş ölçüde etkileyen bu deprem, sadece İstanbul’da değil; Bolu’dan Edirne’ye kadar uzanan geniş bir alanda ağır hasara yol açtı. Asıl yıkıcı etkisini İstanbul’da yapan bu depremde yüzden fazla cami ve binden fazla binanın yıkıldığı, ölü sayısının ise -kesin bilgiye ulaşılmamakla birlikte-, kaynaklarda 10 bin ila 15 bin arasında olduğu belirtilir.

1719’da Marmara Denizi’nin doğusunda bulunan şehir ve kasabaları etkileyen deprem, İzmit Körfezi etrafında asıl yıkıcı etkiyi yaptı. Yalova, Pazarköy, Karamürsel ve Düzce’ye kadar birçok yerde ağır hasara neden oldu. İstanbul ve civarındaki nahiye ve köylerde çok sayıda bina hasar gördü.

22 Mayıs 1766 Kurban Bayramı’nın üçüncü günü sabah saatlerinde meydana gelen büyük depremde yaklaşık dört bin kişi hayatını kaybetti. Yer sarsıntılarının yaklaşık 8 ay boyunca aralıklarla devam ettiği bu depremin merkezinin, Marmara Denizi’nin doğusu olduğu anlaşılmaktadır. İzmit’ten Tekirdağ’a kadar geniş bir bölgede hasara yol açtı.

İstanbul’un sur içi bölgesi başta olmak üzere, Küçükçekmece, Büyükçekmece, Çorlu, Edirne, Gelibolu ve Bursa’daki yapılar hasar gördü. Depremden sonra başlatılan tamirat ve inşaat çalışmaları sırasında halkın depreme dayanıklı olduğu gerekçesiyle ahşap malzemeyi tercih etmesine rağmen, Osmanlı hükümeti yangın tehlikesine karşı ahşaba müsaade etmeyip, binaların kârgir olarak yapılmasına ruhsat verdi.

1766 depreminden sonra İstanbul'da yıkıcı etkisi olan deprem, 1894 depremidir. 10 Temmuz Salı günü öğle vakti saat 12.24'te meydana gelen deprem, Çatalca'dan Adapazarı'na kadar geniş bir bölgede etkili oldu. İstanbul ve çevresinin beşik gibi sallandığı ve mevcut tahribatın hemen hepsini bu sırada yaptığı tespit edilmektedir. Tarihi kaynaklarda, *Büyük Hareket-i Arz*, *Zelzele-i Azîme* ya da *Zelzele-i Müdhîşe* olarak kaydedilen bu deprem, özellikle İstanbul ve çevresinde ağır hasara yol açtı. İstanbul ve civar yerlerde, aynı gün ve ertesi günlerde az şiddetli artçı olarak tabir edilen sarsıntılar devam etti ve bu artçılar 8 Ağustos'a kadar etkisini azaltarak sürdürdü.

İstanbul'un depremden en fazla zarar gören bölgesi Sultanahmet'ten Edirnekapı'ya kadar uzanan platodur. Bu plato üzerinde yer alan Bayezid, Eminönü, Vefa, Balat, Fatih, Topkapı ve çevresindeki kârgir binaların çoğu yıkıldı ya da ağır hasara uğradı. Şehirdeki birçok cami, mescit, kilise ve Kapalıçarşı ağır bir tahribata uğradı. Marmara Denizi'nin adaları da depremden etkilendi; çok sayıda bina ve ev ağır hasar aldı. Deprem telgraf hatlarına zarar verdiğinden ilk gün çevre kaza ve vilayetler ile haberleşme sağlanamadı ve gerekli bilgiler tam olarak alınamadı.

Oscar Bey Rendelmann, o dönemde hazırladığı deprem raporunda, depremin son on yılın en büyük felâketlerinden biri olduğu belirtilerek deprem gününü şöyle anlatır: *"Bu deprem, havanın sakin, gökyüzünün bulutsuz olduğu, şiddetli ve bunaltıcı sıcakların hakim olduğu bir günde meydana geldi. Depremin öncesinde, boşuk gürültüler duyuldu, doğa sanki korku içerisindeydi, hayvanlar acılıydı; havada en ufak bir esinti yoktu, deniz ise derin uykundaydı. Aniden saat 12.24'te yer sallandı ve ayağa kalktı, şehri yıkıntıların altına gömmek için 8 saniye yetti"*.

Bilimsel araştırma ve incelemeler sonucunda depremin merkezinin Marmara Denizi açıkları olduğu anlaşılmıştır. Depremin ardından İstanbul'a davet edilen Atina Rasathanesi müdürü D. Eginitis'in bir ekiple deprem bölgesinde yaptığı incelemeler neticesinde hazırladığı bilimsel raporda, birinci derecede etkilenen yerleşim yerleri: Adapazarı, İzmit, Gebze, Kartal, Adalar, Üsküdar, İstanbul (Suriçi), Büyük ve Küçük Çekmece, Çatalca, Marmara Denizi'nin bir kısmı, Bozburun, Yalova, Karamürsel ve Sapanca'dır. Bu bölge içindeki hemen tüm yapılar ya yıkılmış ya da muhtelif derecelerde hasar görmüştür.

Bu depremden 105 sene sonra, 17 Ağustos 1999'da meydana gelen 7.4 büyüklüğündeki Marmara Depremi, can kaybı ve yıkımın boyutlarıyla bir afete dönüşerek "asrın felâketi" olarak tarihe geçmiştir. İstanbul'un birçok yerleşim yerlerini de etkileyen bu depremde, resmi verilere göre 17.479 kişi öldü, 66.441 konut ve 10.901 işyeri ağır hasara uğradı.

2- Bu depremlerle ilgili bilgiye ulaşabildiğimiz dönem kaynakları nelerdir?

Bu konuda müracaat edilecek kaynakların başında, milletlerin ve şehirlerin bürokratik hafızaları sayılan arşivler gelir.

Tarihî süreç içerisinde İstanbul'da meydana gelen küçüklü büyüklü hemen her deprem hakkında Osmanlı tarih kaynaklarında kayıt bulunmakla birlikte verilen bilgiler pek ayrıntılı değildir. Bu bakımdan can kaybı ve hasara ilişkin kesin veriler elde etmek güçtür. Bazı depremlerin meydana

geliş günü ile can kaybı ve etki sahası konusunda farklı yorumlar da mevcuttur. 1509 tarihli deprem hakkında arşiv kayıtları az olmakla birlikte deprem sonrasında inşaat ve tamirat konusunda kayıtların tutulduğu defterler önemlidir.

1766 depremi hakkında Osmanlı Arşivi (İstanbul Ahkâm Defterleri, Maliyeden Müdevver Defterler, Mühimme Defterleri) ile İstanbul Şer'iyeye Sicilleri Arşivi'ndeki defterlerde kayıtlar mevcuttur.

1894 depremine dair arşiv belgelerinde detaylı bilgiler vardır. Bu kaynaklar ışığında, depremin meydana geldiği günden itibaren gelişmeleri, yürütülen faaliyetleri, alınan tedbirleri takip ve tespit etmek mümkündür. Bu depremin kaynakları arasında dönemin yerli ve yabancı gazeteleri de gösterilebilir. Ancak gazetelerde, depremin yarattığı psikolojik tesirlerle, yer yer bazı hususlarda abartılı bilgilerin olduğunu gözardı etmemek ve bunların titizlikle karşılaştırmasını yapmak, hataları ayıklayarak kullanmak gerekir. 1999 depremini bizzat İstanbul'da yaşayan biri olarak dönemin hadiselerini ve yankılarını gözlemlediğimi de ifade etmeliyim.

3- Osmanlı toplumu depremlerin nedenleri hakkında bilgi sahibi miydi? Gerçekleşen depremleri jeolojik bir olay olarak mı yoksa efsaneye varan gerçek dışı olaylar olarak mı görmekteydi?

Osmanlı toplumunda depremlere dair kulaktan kulağa yayılan muhtelif dönemlerde türlü faraziyeler dikkati çekmektedir. Mesela ilk devirlerde, “dünya bir öküzün boynuzu üzerinde durup öküz aksırdıkça dünya da sarsılmaktaymış” gibi söylentiler eski masallardan ibarettir. Daha sonraları buna yeni rivayetler eklenmiş, deprem genellikle buhar ve gazların baskı ve genişlemesine bağlanmıştır. Bu inanışa göre, “deprem olan yerlerde mutlak bazı deliklerden gazlar çıktığı, güya bu gazların çıkışından sonra -buhar makinelerinin emniyet sübapları gibi- deprem azaldığı” şeklinde batıl bir fikre kapılmışlardır. Bazıları da yeraltında elektrik veya elastik sıvılar olduğunu farz etmişler ya da deprem esnasında zuhur eden seslerden dolayı patlar gazların ateş almasından deprem meydana geleceğini veya hava olaylarından (yağmur, kar vs.) zelzele olacağını söylemişlerdir.

Öte yandan depremde, Marmara Denizi'nde tsunami olayı meydana geleceği yönündeki inanışlar da halkı paniğe sevk etmiştir. Bilindiği gibi deniz altında, kıyısında ya da yakınında olan depremler, deniz kabarmalarına yol açabilir ki, bunlar yıkıcı dalgalardır. Bizans döneminde meydana gelen bazı depremler sırasında denizde büyük dalgaların oluştuğuna dair rivayetlerin benzeri, Osmanlı dönemi için de söz konusudur. 1509 depremi akabinde kıyıları su bastığına dair Batılı bazı tarihçiler tarafından birtakım iddialar gündeme getirilmiş; Marmara Denizi'nde tsunami meydana geldiği, İstanbul ve Galata surlarını aşan dev dalgaların hasarlar oluşturduğu belirtilmiştir. Fakat Osmanlı kaynaklarında, meydana gelen depremlerin İstanbul'da tsunami oluşturup şehirde su baskınlarına sebep olup olmadığı konusunda açık bilgiler yoktur. Dolayısıyla surları aşan dev dalgalar konusundaki söylentiler ihtiyatla karşılanmalıdır.

Bu itibarla, kitabî ve resmi yazışmaların ötesinde şifahi olarak nesilden nesile aktararak değişikliğe uğrayıp efsaneye varan gerçek dışı bilgilerin çok iyi ayıklanması gerekmektedir.

4- Peki, röportajımızın ana konusu olan 1894 depreminin “Büyük Hareket-i Arz”, “Zelzele-i Azîme”, “Zelzele-i Müdhîşe” olarak adlandırıldığını belirttiniz. Bu büyük deprem İstanbul’u nasıl tesiri altına almıştır? Can kaybı ve zarar gören yapılar hakkında bilgi verir misiniz?

Tarihî kayıtlarda “büyük deprem”, “dehşetli deprem” gibi ifadelerle bahsedilen bu deprem, Çatalca’dan Adapazarı’na kadar geniş bir alanı etkilemiş, bilhassa İstanbul ve çevresinde ağır tahribat yapmıştır. Bu afette, yaklaşık binden fazla kişinin öldüğü ve on bini aşkın yapının yıkıldığı, binlerce yapının da muhtelif derecelerde hasar gördüğü anlaşılmaktadır.

1894 depreminin etkilediği alanları incelemek üzere İstanbul’a davet edilen Atina Rasathanesi Müdürü Eginitis’in, deprem bölgesinde yaptığı araştırma sonucunda hazırladığı bilimsel rapor önemlidir. Bu rapora göre, depremin merkezi olarak tespit edilen birinci bölge, uzun çapı 175 km, küçük çapı ise 39 km teşkil edecek bir elips şeklindeki alandır. Bu sahanın büyük çapı eğri bir hat çizerek Adapazarı’ndan Çatalca’ya kadar, İzmit Körfezi boyunca 175 km uzanır. Elipsin küçük çapı ise Katırlı (Esenköy) ile Maltepe arasını kapsar. Deprem merkezindeki yakın yerleşim yerlerinde can ve mal kaybı büyüktür. Çok sayıda bina yıkılmış ve konutlar oturulamayacak hale gelmiştir. Bu depremde, ahşap ve tuğla yapıların kârgirlere nazaran depreme daha dayanıklı olduğu görülmüştür.

1894 depreminde İstanbul’un önemli ticaret ve finans merkezi sayılan Kapalı Çarşı’nın (o dönemdeki adıyla Çarşû-yı kebîr) girişleri, kemerleri ve kubbeleri dahil olmak üzere çarşı içerisindeki çok sayıda han ağır hasar görmüş, Nuruosmaniye Camii taraflarında bazı dükkanlar birbiri ardına çökmüştür.

Deprem sonrası yapılan araştırmalar, çarşının yıkılma sebebinin depremin şiddeti yanında, inşaat sisteminin hatalı olmasının da etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Hasar tespit çalışmaları sırasında, yıkılan ya da ağır hasar gören çoğu binaların üst katlarında haddinden fazla ağırlık biriktiği, ayrıca çatılardan yağmur sularının duvalardan temellere kadar sızarak inip zarar verdiğinden dayanıklı olmadığı tespit edilmiştir. Öte yandan bazı işyeri sahiplerinin mekânı genişletmek için kemer ve duvar kısımlarını tıraşlayarak incelttiği anlaşılmıştır.

1894 depremi sonrasında Kapalı Çarşı'da Kalpakçılarbaşı Caddesi kemerlerinin tamiri, sene 1896.

Dönemin padişahı Sultan II. Abdülhamid çarşının eskisinden çok daha sağlam olarak yapılabilmesi için tüm imkanları kullandırmıştır. Titizlikle sürdürülen Kapalı Çarşı'daki tamir ve inşaat faaliyetleri yaklaşık 3,5 senede tamamlanabilmiştir. Mühendislerden oluşan heyetin verdiği raporlar doğrultusunda, kemerlerin demir çubuklardan inşa edilmesine ve çubuk aralarının da tam anlamıyla sağlamlaştırılmasına dikkat edilmiştir.

1894 depreminden sonra, dönemin modern yapı teknolojisi sistemi ile eskisinden daha sağlam olarak tamirata gerçekleştirilen Çarşı'nın bazı kısımlarında değişiklikler yapılmıştır. Gerek dükkân tipleri, gerekse sokakların belli sanatlara ayrılması kuralı 1894 depreminden sonra değişmeye başlamış, eski gravürlerde görülen açık tezgâhlı dükkânların yerine bugünkü dükkân anlayışı getirilmiş, sıra sıra camekânlı dükkânlar yapılmıştır. Büyük Çarşı'daki en geniş tadilat ve tamirat ise 1894 depreminden sonra yapılanıdır. Kapalı Çarşı'nın bu depremden sonra tamiri için kapsamlı bir çalışma yapılması ve bunun devlet eliyle yürütülmesinde, şüphesiz Çarşı'nın asâr-ı atîkadan olması kadar, devletin en büyük ticaret merkezi olması da etkili olmuştur.

5- Rus ve Amerikalı mühendisler tarafından yapay bir deprem oluşturulduğuna inandıkları doğru mudur? Günümüz depremlerinde yaşandığı gibi 1894 İstanbul depremi sırasında da halkı tedirgin eden söylentiler yayılmıştı diyebilir miyiz?

1894 depreminin nedeninin, Marmara Denizi'nde Rus ve Amerikalı mühendislerin sondaj çalışmaları olduğuna bağlayan yayınlar da olmuştu. Bu gibi asılsız rivayetleri yayımlayan yabancı gazetelerin memlekete sokulmaması için padişah iradesi çıkmıştır.

Öte yandan, 1894 depreminin sebebi ile ilgili gazetelerde yayımlanan bilimsel dayanaktan yoksun bazı yazılar ve halk arasında yayılan rivayetler toplumda tedirginliği artırmıştır. Bunlardan bazıları, “Marmara’da volkan patlamış, gazlar, buharlar çıkıyormuş, Hayırsız Ada batmış, denizin suları mürekkep gibi kararmış, binlerce palamut balığı helak olmuş, filan gün deprem tekerrür edecekmiş” gibi sözlerdir.

Korku ve endişeye sevkeden asılsız söylentilerin yayılması üzerine toplum deprem hakkında bilgilendirilerek endişeleri giderilmeye çalışıldı. Hazırlanan resmi deprem raporunda teknik izahatlar yapıldığı gibi bu konuda halkın anlayabileceği şekilde makaleler yayımlandı, bu depremin tektonik yani yerin yapısına bağlı olduğuna vurgu yapıldı.

10 Temmuz 1894 Salı günü meydana gelen büyük depremden sonra artçı sarsıntılarının devam etmesiyle asılsız söylentiler giderek yayılmıştır. Şayialardan bazıları: Sahillerde suların birkaç gemiyi alıp denizin derinliklerine götürdüğü, bazı yerlerde kükürtlü dumanların çıktığı, Marmara’da yeni adaların meydana geldiği, bazı meskûn olmayan adaların yanmaya başladığı, depremin bir süre sonra daha şiddetlice tekrarlanacağı, bundan başka Istranca Dağları’nda volkan ortaya çıktığıdır (gerçek olan ise, bu sırada dağda volkanik patlamaların değil bir orman yangınının başladığıdır).

Bu deprem esnasında merkez üssüne yakın bazı kıyılarda denizin önce yükselip sonra 200 metre geriye çekildikten sonra da şiddetle karaya yürüyerek ne kadar sandal, kayık varsa hepsini karaya atıp parçaladığı bazı kaynaklarda belirtilmektedir. Fakat bu hadisenin de gerçeklikten uzak bir şekilde abartılarak yayılması halkı dehşete düşürmüştür.

1894 depremi sonrasında yapılan bilimsel çalışmalarla ortaya çıkan bulgular, deprem kaynaklarının ve onların çeşitli özellikleri ile yerel jeolojik koşulların önemli olduğunu göstermiştir. Jeoloji sahasında uzman Halil Edhem Bey, bazı gazetelerde yayımlanan makalelerinde, Marmara Denizi’nin etrafındaki şehir, ada ve köylerin batmasına ilişkin herhangi bir tehlike bulunmadığını, halkın yanardağ ortaya çıkışına, adalar ve sahillerin çökmesine ilişkin duyduğu endişe ve telaşa lüzum olmadığını, sözkonusu yorumların hiç bir tetkik ve bilimsel çalışmaya dayanmadığını şekilde izah etmiştir. Deprem istatistiklerine yer veren Halil Edhem Bey, depremlerin sebebini volkanik ve volkanik olmayan depremler olarak açıklamıştır. Osmanlı ülkesinde eski tarihlerden beri meydana gelen depremleri bu kıstas üzerinden değerlendirerek 1894 depreminin sebebi ve etki sahasına dair bilgiler vermiştir. Depremle ilgili Avrupa’da yapılan yayın, istatistik ve gelişmeleri takip eden Halil Edhem Bey, konunun daha iyi anlaşılması için bazı örnekler vermiş ve karşılaştırmalar da yapmıştır. Ayrıca, bir depremin ortaya çıkış merkezini bulmak için mutlaka sismo metreler ve doğru saatlere ihtiyaç olduğunu da vurgulamıştır.

Bu dönemde, gaipten haber verircesine depremi önceden tespit edebilecek aletler icadından bahseden bir kısım hayalperestler de çıkmıştır. Kısaca, 1894 depremi halkın bilgisizliğini ortaya çıkardığı gibi hükümetin de sismoloji alanındaki eksikliğini fark ederek bu konuda harekete geçmesini sağlamıştır.

6- Deprem için yardım yapan hayırseverlere neden Hareket-i Arz Madalyası verilmiştir? Bu madalyanın tarihimizde başka örnekleri var mıdır?

Depremzedelere yardımda bulunan hayır sahiplerinin insani yönünün takdiri ve yardımların teşviki amacıyla “Hareket-i Arz Madalyası” adıyla bir madalya ilk defa 1894 depremi sonrasında ihdas edilmiştir. Madalyaların masraflarının kurulan İâne-i Musâbîn Komisyonu tarafından karşılanmasına karar verilmiştir. Komisyon için hazırlanan nizamnamede madalyaların düzenlenmesi ve verilmesi ile ilgili ayrıntılı bilgiler yer almaktadır.

Altın, gümüş ve bakır olarak hazırlanan deprem madalyasının bir yüzünde, Sultan II. Abdülhamid’in tuğrası ve altında “hamiyet ve ebna-yı cinsine muavenet” yazısı; diğer yüzünde defne yaprağı ve altına Hicri 1312 ibaresi yani madalyanın ihdas tarihi olan 1894 senesi vardır. Defne yapraklı çelenk içerisinde ise bağış yapanın adı yer almaktadır. Nakdi yardım yapan Avrupa hükümdarları ile imparatoriçe, kraliçe ve veliahtlarına altından küçük madalya, on lira yardım edenlere bakırdan, elli liraya kadar olanlara gümüşten, elli liradan fazla verenlere yine altından madalya verilmiştir.

Madalyalar dışında, yardımseverleri teşvik ve deprem çalışmalarında üstün hizmetleri geçenlerin, nişan, muhtelif derecelerde rütbe ve maaşlar ile taltif edildiği bilinmektedir. Deprem madalyalarının teşvik edici bir unsur olduğunu ve toplumda ilgi uyandırdığını, daha sonraları benzer amaçlarla madalyalar ihdası için örnek oluşturduğunu belirtmeliyim.

Nitekim, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı döneminde yardım verenler için de bir madalya ihdas edilmiştir. Sultan II. Abdülhamid’in himayesinde bir yardım kampanyası başlatılmış, şehit aileleri, malûl gaziler ön plana çıkartılarak halk topyekun bu savaş mağdurları için seferber edilmiştir. İlk defa İane Sergisi adıyla bir sergi düzenlenmiş, sergiye eşya hediye eden veya buradan eşya satın alarak yardımda bulunanlara “Evlâd-ı Şühedâ ve Malûlin-i Guzât-ı Asakir-i Şahane İane Sergisi Madalyası” adıyla bir madalya verilmiştir. Yine, yardım iştirakini arttırmak

ve yardım edenleri onurlandırmak üzere bağış yapanlarla bu yardım faaliyetlerinde üstün hizmetleri geçen yerli ve yabancı kişilere madalya dışında nişanlar da verilmek suretiyle onurlandırılmıştır.

Depremden sonra Sultan II. Abdülhamid tarafından yardımda bulunanlara verilen gümüş madalya. (Yapı Kredi Bankası Vedat Nedim Tör Müzesi, Nr. 1125)

7- 1894 depremi için daha önce “Türkiye’de doğal afetlere karşı topyekun önlemler alınması hakkında bir milad.” ifadesini kullanmıştınız. Bu sözü biraz açar mısınız? 1894 depreminden sonra ne değişti?

1894 depreminin bazı uygulamalar açısından bir dönüm noktası olduğunu belirtmek gerekir. Padişahın himayesinde yardım teşkilatı düzenlenmesi ve afet yönetim merkezi kurulması bunlardan biridir. 1894 depreminin ilk günü, padişahın himayesinde İstanbul belediye başkanının riyasetinde İane-i Musabin Komisyonu adıyla bir Afet Yönetim Merkezi kurulmuş, çalışma şartları bir nizamname ile belirlenmiştir. Komisyonda, belediye başkanı dışında, Şûrâ-yı Devlet, Maliye, Adliye, Şehremaneti, Osmanlı Bankası gibi birimlerden ve Rum, Ermeni, Musevi, Katolik cemaatlerinin birer temsilcisi bulunuyordu. Bu merkezi komisyonun bazı vilayetlerde şubeleri de oluşturuldu.

Depremin ardından öncelikle enkaz altından insanların kurtarılması, yaralıların tedavisi, depremedelerin barınma ve ihtiyaçlarının karşılanması, bağışların kabul edilmesi ve birinci derecede ihtiyaç sahiplerine dağıtılmasına kadar önemli hizmetler tek merkezden yürütülmüş, gelen bağışlar ve harcamalar için ayrı ayrı defterler tutulmuştur.

Yardımların, toplanması ve dağıtılması faaliyetlerinin belli bir disiplinle yürütülmesinde titiz bir yaklaşım söz konusudur. Dönemin osmanlı basını da bu kampanyaya destek vererek yardımların teşviki hususunda yayınlar yapmıştır.

Bu süreçte, İstanbul belediyesince şehirdeki hasarsız tüm fırınlar ve hastaneler açık tutularak gece gündüz hizmet vermiştir. Evsiz kalanlar geçici olarak çadır ve barakalara yerleştirilmiş, ayrıca boş bulunan dairelere yerleştirilen depremzedelerin kiralari komisyon tarafından karşılanmıştır.

Müteakiben hasarlı binaların tespiti, tamir ve inşa faaliyetleri yürütülmüştür. Bu hususta suistimallerin önüne geçmek amacıyla kurulan teknik ekiplerin faaliyetlerini gerektiğinde denetleyen bir üst komisyonun oluşturulduğu da dikkati çekmektedir.

İlk defa padişahın himayesi altında düzenlenen merkezi bir yardım kampanyası, sonraları adeta bir norm haline gelmiş; afetler dışında olağanüstü durumlarda da aynı sistemle iane toplanmıştır. Nitekim, Sultan II. Abdülhamid, aynı şekilde sistemli bir yardım kampanyasını 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı döneminde de uygulamış, şehit aileleri, malûl gazilere yardım için halk topyekun seferber edilmiştir.

1894 depremi, İstanbul Rasathanesi'nin geliştirilmesi açısından da bir dönüm noktasıdır. Sismolojik modern alet ve edevatın eksikliği anlaşıldığından vakit kaybetmeden Avrupa'dan getirilen modern sismograf aletleriyle rasathanenin ihyasına çalışıldı. Yapılan geniş çaplı araştırmalar neticesinde en gelişmiş sismograf aletlerinin Roma'da olduğunun anlaşılması üzerine buradan temin edildi. Roma Rasathanesi Deprem Şubesi Müdürü Agamennone davet edilerek İstanbul Rasathanesi'nde istihdam edildi. Böylece kurulan Deprem Şubesinde kayıtlar tutulmaya başlandı.

İstanbul'da depremin yıkıcı etkisinin en fazla zayıf ve eski taş yapılarda olduğunun tespit edilmesi ile Osmanlı hükümetinin yapı temellerini sağlam zeminlere oturtma, binaları depreme dayanıklı olarak inşa etme hususunda denetimi artırdığı anlaşılmaktadır. Yıkılan evlerin ahşap olarak yapımına, yangın tehlikesi sebebiyle ruhsat verilmediği, özellikle yangın mahalline giren bölgelerde bu kuralın uygulanmasında titizlik gösterildiği dikkati çekmektedir.

Öte yandan bu deprem afeti, enkaz altından insan kurtarma ve müdahale etme konularında yetersizliği ve genel bilgilerde eksikliğini de gösterdiğinden sonraki afetlere hazırlık kapsamında bazı temel derslerin okullarda okutulması hususu dönemin basını tarafından gündeme getirilmiştir.

8- 1894 depreminden sonra İstanbul'da esnafın mallarının güvenliği, ticari faaliyetlerin devam ettirilmesi konusunda hükümetin aldığı tedbirler var mıdır?

İstanbul'un en eski ticaret merkezi Çarşı-yı Kebîr (Büyük Çarşı), yani Kapalı Çarşı 1894 depreminde şehrin ağır hasar gören yerlerindedir. Tarihin her safhasında önemli bir ticari tesis olan Kapalı Çarşı'nın ölçülemeyecek denli büyük maddi hasara uğraması sadece başkentini değil tüm ülkenin ekonomik hayatını olumsuz etkilemiştir.

Depremin ardından öncelikle, Kapalı Çarşı ve müştemilatı ile hasar gören diğer işyerlerinde, hırsızlık ve yağma olaylarını önlemek amacıyla güvenlik tedbirleri alınmıştır. Giriş kapıları, yan

sokaklar ve önemli noktalara zabıta görevlileri yerleştirilmiştir. Çarşının kemerleri ile birçok dükkân ve çarşıya açılan hanların muhtelif katları, her an yıkılabilecek ve içinde çalışılmayacak durumda bulduklarından, esnaf ve tüccarın tehlike giderilmeden buralara girişi yasaklanmıştır.

Arama kurtarma çalışmalarının tamamlanmasını müteakip, tehlikesi olmadığı tespit edilen dükkânlardan eşyalarını almak isteyenlerin özel izinle ve suistimallere tevessül edilmemesi için kontrollü bir şekilde girişleri sağlanmıştır. Esnafın çarşıya girişleri belediye görevlisi ve zabıta refakatinde yürütülmüş, yanlarında itimat edilen çarşı bekçileri de bulundurulmuştur. Ayrıca yıkılan mağaza ve dükkânlardan çıkarılan kıymetli eşyanın sahiplerine teslim edilmesine özen gösterilmiştir.

Kısaca, depremin hemen akabinde Osmanlı hükümetinin esnafa yönelik önem verdiği hususlardan birincisi, depremde harap olan işyerlerindeki malların yağmaya maruz kalmaması için gerekli önlemlerin zamanında alınması ve güvenliğin sağlanmasıdır. İkincisi, vakit kaybetmeden Kapalı Çarşı'nın tamirinin yapılarak ticarete açılmasıdır. Üçüncüsü, ticaretin sekteye uğramaması amacıyla tüccar ve esnafa geçici mekânlar tahsis edilerek faaliyetlerini sürdürebilmelerine imkân sağlanmasıdır. Bu kapsamda hükümetin planlı bir çalışmasının olmadığı, zor durumda kalan esnafın talep ve ihtiyaçları doğrultusunda düzenlemelerin yapıldığı anlaşılmaktadır. Mağduriyetlerin artmasını engellemek maksadıyla alınan kararlar arasında, ekonomik sıkıntı içinde bulunan depremzede çarşı esnafı ile ticaret ve zanaat erbabının vergi ödemelerinde kolaylık sağlanmıştır.

9- Hocam depremler konusunda çalışma ve yayınlarınızdan bahseder misiniz? İstanbul'da 1894 Depremi adlı kitabınızı nasıl yazdınız? İçerik bakımından diğer deprem tarihi çalışmalarından farklı yönleri nelerdir?

Bu deprem hakkında dönemin basını temel alınarak yapılan ve yayımlanan bazı çalışmalar vardır. Ancak, dönemin gazetelerine dayalı araştırmalar tek başlarına bu depremin tarihini bütün cepheleriyle aksettirmeye elverişli olmadığından (sansür, teknoloji yetersizliği v.b. sebeplerden), maksadı temin için arşiv malzemesinin incelenmesi zaruridir. Bu bakımdan deprem konusundaki çalışmalarımın asıl kaynaklarını arşiv belgeleri oluşturmaktadır. Dolayısıyla, ilk defa arşiv kaynakları kullanılmak suretiyle bu depremi tüm boyutlarıyla ele alan bir çalışma tarafımdan yapıldı ve yayımlandı. Arşiv ve kütüphanelerde bulunan ve şimdiye kadar yayımlanmamış depremle ilgili fotoğraf ve görsellere de yer verildi.

Bu konudaki çalışmalarım önce hacimli iki ayrı makale halinde İstanbul Araştırmaları Dergisi'nde (1998'de) yayımlandı. Akabinde devam eden çalışmalarım konu genişletildi ve *İstanbul'da 1894 Depremi* adıyla kitap olarak yayımlandı (1999). Kitap çalışması 1999 Marmara depreminden önce tamamlanmış olduğunu ve konunun duygusallığa yer verilmeden değerlendirildiğini belirtmek isterim.

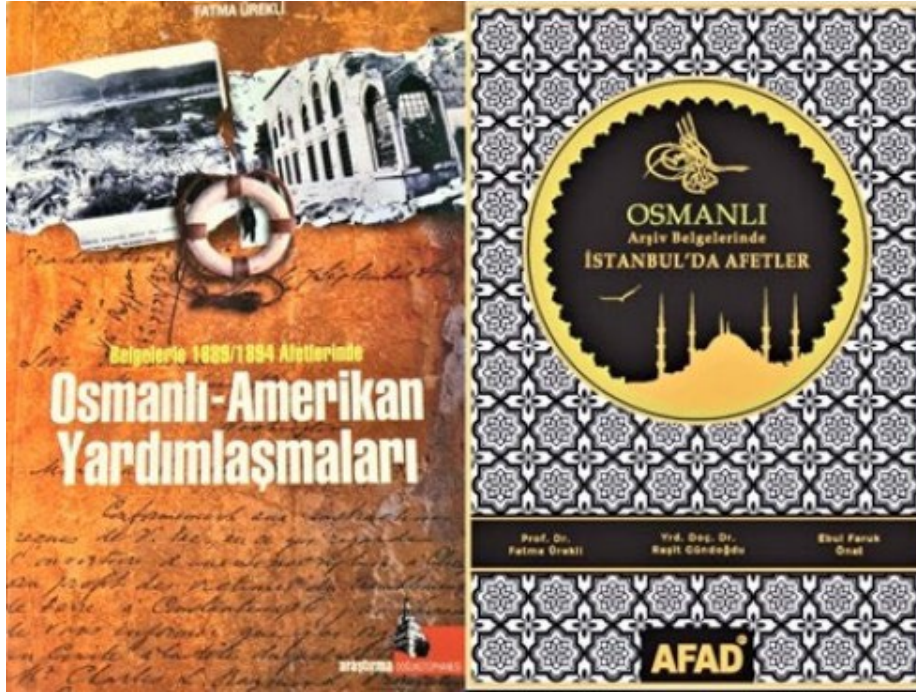

Bu kitapta, 1894 depreminin İstanbul başta olmak üzere çok geniş bir bölgede insanlar, yapılar ve su kaynakları üzerindeki etkileri, yeryüzündeki izleri, afetzedelerin durumu ve alınan tedbirler, düzenlenen yardım kampanyası ile yardımların toplanılması ve dağıtılması hususları ayrıntılı olarak ele alınmakta, deprem madalyaları ve yardım amaçlı sosyal organizasyonlardan bahsedilmekte, kamuoyunun deprem algısı, depremle ilgili spekülasyonlardan basına getirilen sansüre kadar deprem konusu etraflıca incelenmektedir. Ayrıca, yıkılan ya da hasar gören yapıların inşaa ve tamiratının yürütülmesi, İstanbul Rasathanesi'nin modernleştirilmesi hususundaki gelişmelere yer verilmektedir. 1999 depremi sonrasında deprem tarihiyle alakalı yayımlanan pek çok çalışmanın plan ve kapsamının bu çerçevede ele alındığı dikkati çekmektedir. Söz konusu kitabımın, deprem tarihi alanında yapılan araştırma ve çalışmalara katkı yaptığını, bazı üniversitelerde lisansüstü derslerde kaynak olarak kullanıldığı görülmektedir.

Bundan sonra, *Belgelerle 1889/1894 Afetlerinde Osmanlı-Amerikan Yardımlaşmaları* adıyla yayımlanan kitabımda, afetlerde, devletlerarası yardımlaşma ve dayanışma ön plana çıkartılmaktadır. Devletlerarası ilişkilerin afetler esnasında yardımlaşma şeklinde tezahürü ve devam ettirilmesine dair önemli hususlara dikkat çeken bir çalışmadır.

Osmanlı Arşiv Belgelerinde İstanbul'da Afetler (İstanbul 2018), adıyla hazırlanan ortak yazarlı başka bir kitabımızda, İstanbul'un Osmanlı döneminde maruz kaldığı afetler; yaşanan sıkıntılar, edinilen tecrübeler, şehir ve insan ilişkisine yansıyan yeni uygulamalar vb. ilgili binlerce arşiv belgesi arasından titizlikle seçilen belgelerin görüntüleri, özetleri ve transkripsiyonları yer almaktadır. Çalışma, İstanbul'un afetlerine dair geniş bir değerlendirmenin yapıldığı bir giriş yazısını müteakip, deprem, salgın hastalıklar, yangın, sel, kıtlık ve İstanbul'a göçler başlıkları

altında altı bölümden oluşmaktadır. Tespit edilen tarihi fotoğraf, gravür ve planlar ile zenginleştirilen bu eser, şehrin afetleri üzerinde inceleme yapacaklar için kaynak değerindedir.

10- Ne yazık ki Türkiye tarihinde deprem afetleri konusu acı tecrübeler olarak toplum hafızasında yer aldı. Bunlardan yeterince dersler alındı mı? Toplum bu konuda bilinçlendi diyebilir miyiz? Son olarak, neler söylemek istersiniz?

Türkiye tarihindeki en acı tecrübelerden biri olan 17 Ağustos 1999 Marmara depremi, zemin özellikleri dikkate alınmadan kurulan yerleşim birimlerindeki dayanıksız binaların, denetimsiz yapılaşmanın, kalitesiz inşaatların doğa olaylarını bir afete dönüştürdüğünü ortaya koymuştur.

Bu depremde, Gölcük'ün ağır hasar görmesinde, inşaat kalitesindeki düşüklüğün yanı sıra zemin özellikleri son derece etkili olduğu bilimsel araştırmalarla ortaya konulmuştur. Gölcük ilçe merkezi bataklık durumunda olan ve kurutularak kullanıma açılan aslında yerleşmeye uygun olmayan bir mevkide kurulmuştur.

Bu deprem afeti sonrasında gerekli tedbirlerin alınması için merkezi ve yerel yönetimler bazında bazı planlar gerçekleştirilmiş, bu alanda önemli düzenlemeler yapılmışsa da hedeflenen düzeye gelinemediğini belirtmek gerekir. Yaşanan felaketlerden gerekli derslerin alınmadığı, zemine uygun dayanıklı yapılaşma olmadığı yönündeki tartışmaların yıllar sonra benzer şekilde sorgulanmasından anlaşılmaktadır.

“Hafıza-i beşer, nisyan ile malûldür” özdeyişin yansıttığı gibi ne yazık ki deprem afetleri sonrasında insan hafızası unutma sürecine girmekte, toplumsal bir rehavete düşülmektedir. Yeni

bir deprem afeti meydana geldiğinde ise her şey sil baştan tekrarlanmaktadır. Yaşanan afetleri insan hafızası unutsa da tarihi kayıtların bu acı tecrübeleri unutturmayacağı kesindir.

Türkiye'nin ekonomik birikimi, tarihi ve kültürel değerlere sahip yoğun nüfuslu İstanbul için, günümüzde kaçınılmaz olduğu tahmin edilen büyük deprem tehlikesi karşısında çok özel önlemler alınmasının zarureti, 6 Şubat 2023 Maraş merkezli deprem sonrasında bir kez daha yoğun gündem konusu olmuştur.

Esasında, afetlerin zararlarını en aza indirmek amacıyla sistemli, uzun soluklu ve bütüncül bir yaklaşımla ciddi bir planlamanın Japonya'da olduğu gibi ülkemizin öncelikli konularından olması gerekmektedir. Doğal afet kültürü bilincinin eğitim süreci içerisinde geliştirilmesi, topluma risklere karşı tedbir alma ve mücadele etme tecrübesinin kazandırılması da önemli olup afet ve deprem olaylarıyla ilgili her türlü eğitim etkinliği zaruridir. İlkokullardaki örgün eğitimle beraber depremle ilgili bilgilendirme çok daha yaygın ve geniş bir biçimde yapılmalıdır. Günümüzde bazı uzmanların vurguladığı gibi, deprem konusunda bilinçli bir toplum, teknik önlemlerin alınmasını, yapıların kalitesinin yüksek ve depreme dayanıklı olmasını bir genel talep olarak ortaya koyduğunda ve bu konuda ısrarcı bir tutum sergilediğinde kuşkusuz yapı kalitesi de yükselecektir.

Sayın hocam, bizlere aktardığınız kıymetli bilgiler ve zaman ayırdığınız için teşekkür ederiz.